

ОНА ТИЛИ ВА ЎҚИШ САВОДХОНЛИГИ ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚИБ ТУШУНИШ КЎНИКМАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ТАҲЛИЛИ

Пишаддинова Шахноза

Ажсиниёз номидаги НДПИ

Бошлангич таълим факультети

1-А гуруҳ талабаси

Аннотация: Мақолада асосан бошлангич синф ўқувчиларининг ўқиш саводхонлигини оширишида Она тили ва ўқиш саводхонлиги дарслик-ларининг ўқиб тушуниш жараёнларини қамраб оладиган материалларнинг таҳлили ҳақида баён этилади.

Калим сўзлар: Матн, ўқиб тушуниш, медиа матн ва медиа маҳсулот

Бизга маълумки, таълим жараёнининг асосий курали дарслик ҳисобланади. Шу сабабли, аксарият ўқитувчилар дарслик мазмунидан четга чиқмасдан, унда берилган матнлар, матн остидаги савол ва топшириқлардан фойдаланиб ўз дарсларини ташкиллаштирадilar.

Ўқиш саводхонлигини шакллантиришдан кўзланган асосий мақсадлардан бири ўқувчиларда бадиий тажриба орттириш эканлигини ҳисобга олган ҳолда бундай матнлар билан ишлаш жараёнида матннинг бадиий жиҳатларига эътиборни қаратиш жуда зарур. Бу борада методист олима К.Мавлонованиннг фикрлари ўринли айтилган деб ўйлаймиз: “Кузатишлардан маълум бўлишича, ўқитувчилар кўпинча оддий ўқув матнларига қандай муносабатда бўлсалар, машқ материали бўлмиш бадиий матнларга ҳам шундай муносабатда бўладilar. Чунончи, улар ўқувчиларга мантдан ўтилаётган мавзуга доир ўрганилаётган тил ҳодисасини аниқлаш ва изоҳлаш каби вазифаларни топширадilar. Баъзан машқ шартига кўра бирор тарбиявий жиҳатга тўхталадilar. Лекин аксарият ҳолатларда бадиий матннинг экспрессивлигини таъминлаган тил хусусиятларини таҳлил қилмайдilar” [1]. Ўтказилган сўровнома натижалари ушбу хулосаларни тасдиқлади. Чиндан ҳам ўқитувчиларнинг жуда катта қисми, яъни 72%и дарсликда берилган матн билан ишлаганда шундай жиҳатларни инобатга олмайдilar, ёзучининг маҳорати, ушбу маҳоратни юзага чиқарувчи воситалар кўпинча ўқитувчининг эътиборидан четда қолади.

Шунингдек, бошлангич синф ўқувчиларида ўқиш саводхонлигини шакллантиришдан кўзланган яна бир мақсад **ахборотларни ўзлаштириш ва ундан фойдаланиш** билан боғлиқ амалий кўникмаларни шакллантириш саналади. Шу маънода тил таълимида айнан шундай мазмунга эга бўлган матнлар билан танишиш, улар устида ишлаш бўйича мутахассисларнинг қуйидаги кўрсатмалари мавжуд:

1. Медиа-матнларни таҳлил қилиш, танқидий англаш ва яратиш.
2. Медиа-маҳсулотларнинг манбаларини (сиёсий, иқтисодий, маданий) топиш, хусусиятларини аниқлаш ва уларнинг асл мазмун-моҳиятини ўрганиш.
3. Медиа-маҳсулотни тушуниш.
4. Шахсий медиа-маҳсулотларни яратиш, тарқатиш ва уларга қизиқадиган аудиторияга эга бўлиш.

5. Ўрганиш ҳамда яратилган маҳсулотнинг ҳаёт тарзини аниқлаш [2].

Ўтказилган суҳбатлар давомида ўқитувчиларнинг ушбу кўрсатмаларга қай даражада риоя этишлари юзасидан ҳам ўрганиш ишлари олиб борилди, ўқувчиларнинг аксариятида айнан шу йўналишдаги матнларга қизиқишнинг борлиги, аммо ўқитувчиларда шундай мазмун ва мақсаддаги топшириқларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ муаммоларнинг мавжудлиги аниқланган.

Сўровномадаги **“Қуйида берилган таърифларнинг қайси бири ўқиш саводхонлиги малакасига мос келувчи ЭНГ ТЎҒРИ таъриф ҳисобланади?”** мазмунида берилган саволга ўқитувчиларнинг аксарияти (67%) “Жамият томонидан талаб қилинадиган ва инсон томонидан қадрланадиган ёзма тилнинг шакллари идрок этиш ва амалиётда қўллай олиш қобилияти” дея тўғри жавоб беришган. Бу эса бугунги куннинг ўқитувчилари ушбу саводхонлик даражаси ҳақидаги бошланғич назарий билимларни яхши эгаллашганини билдиради.

Амалдаги дарсликлар ўқиш саводхонлиги малакасини шакллантиришга қай даражада мос келиши сўралганда эса ўқитувчиларнинг 55%и янги “Она тили ва ўқиш саводхонлиги” дарсликларининг мос келиши ҳақида фикр билдирганлар. 4-синф дарсликлари ҳақида эса қисман мос келади (28%) ёки мос келмайди (35%) сингари жавобларни кўпроқ белгилашган. Изоҳ сифатида эса матн билан ишлашга оид топшириқларнинг етишмаслиги ҳақидаги фикрларини келтиришган.

Сўровномадаги 4-савол (**Дарс жараёнида ўқиш саводхонлигини шакллантиришга оид методик қўлланмалардан фойдаланишга зарурият бор деб ҳисоблайсизми?**) га ўқитувчиларнинг жуда катта қисми(71%) “Ҳа, бу борада янги методик қўлланмалар яратилса мақсадга мувофиқ” жавобини белгилашган.

Сўровноманинг 5-(**Ўқиш саводхонлигини шакллантириш учун дарсликларга қандай услуб ва шаклдаги матнларнинг киритилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайсиз?**)бандида берилган саволга ўқитувчиларнинг аксарияти бадиий услубдаги, миллий қадриятларимиз, улуғ

аждодларимиз, урф-одатларимиз тарғиб қилинган мазмунга эга бўлган матнларни киритиш таклифини беришган. Турли услуб ва шаклга эга бўлган (ахборот матнлари, диаграмма, жадвал, инфографика, йўриқнома, графикли маълумотлар ва ҳ.) матнларни киритиш ҳақидаги таклифларни деярли учратмадик.

“Ўқиш саводхонлигини шакллантириш бўйича қандай таклифларингиз бор?” деган мазмунда берилган саволни ўқитувчиларнинг аксарият қисми очик қолдиришни маъқул кўрган. Айрим ўқитувчиларгина матнлар билан ишлашга оид савол ва топшириқларни кўпайтиришни, алоҳида тўғарак машғулотларини олиб бориш кераклигини, ота-оналар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш кераклиги билан боғлиқ тавсияларни беришган.

Сўровноманинг сўнгги топшириғи ўқитувчиларнинг ўқиш саводхонлиги билан боғлиқ амалий кўникмаларини синовдан ўтказишга қаратилган эди. Унга кўра ўқитувчилар берилагн матн учун тузилган топшириқлар ўқувчидаги қайси кўникмани шакллантиришга хизмат қилаётганлигини аниқлашлари сўралган. Ўқитувчиларнинг аксарияти фақатгина очик шаклда берилган маълумотларни аниқлашга қаратилган топшириқнинг мақсадини яхши англай олганлар, қолганларида эса чалкашликлар юзага келган.

Келтирилган тавсиялар юзасидан алоҳида ўрганиш ишларини олиб борганимизда эса яна бир амалиётчи ўқитувчининг матнни ўқишда юзага келиши мумкин хатоларнинг олдини олиш борасидаги тавсиялари билан танишдик. Унга кўра юқоридагилардан фарқли равишда куйидаги мазмундаги кўрсатмаларни бажариш кераклиги тавсия этилган [1]: тузилиши мураккаб сўзларни бўғинлаб ўқилишини машқ қилдириш, вазифаларни аниқ ва тушунарли қилиб бериш, олдин ичда ўқитиш, сўнг овоз чиқариб ўқиш, ўқитишда ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш ва ҳ.

Қолаверса, сўровноманинг айрим бандлари билан боғлиқ бўлган куйидаги тавсиялар келтирилган мақола билан танишдик. Амалиётчи ўқитувчилардан бири ўқиб тушуниш нутқий кўникмасини ривожлантиришда матн сарлавҳасига эътибор қаратиш, диққатни жамлаш, матнни хатосиз ва рафон ўқиш, матнни ўқиш баробарида тасаввурни ишга солиш, изоҳталаб сўзларни ёндафтарга қайд этиш, матнни қайта ўқиш каби бир нечта методик кўрсатмалардан фойдаланишини айтган [2].

Шунингдек, сўровнома натижаларига кўра она тили ва ўқиш дарсларида ўқиш саводхонлигини шакллантиришга оид тавсиялар: берилган кичик ҳикоялар устида ишлаш, яъни ифодали ўқиш, матнни қайта ҳикоялаш, луғат устида

ишлашдан ташқари айрим ўқитувчилар савол-жавоб воситасида ҳикоядаги воқеа-ҳодисалар билан образлар хатти-ҳаракатидаги ички боғланишни аниқлаш [3] кабилар билан боғлиқ тавсияларни ҳам ишлаб чиққанлиги ва амалиётда ушбу усуллар самара бераётганлиги ҳақидаги маълумотлар билан танишдик. Сўровнома натижалари эса бундай ноодатий усуллардан ҳамма ўқитувчилар ҳар доим ҳам фойдаланилмаслигини кўрсатди. Бундай хулосага келганимизнинг сабаби амалиётчи ўқитувчиларнинг деярли ярми сўровномада берилган 3-савол (**Дарс жараёнида ўқиш саводхонлиги малакасини шакллантириш учун кўпроқ қандай усуллардан фойдаланасиз?**)га асосан ўқувчидан тушунганларини қайта сўзлаб беришини сўраш билан чегараланиши айтган.

Демак, сўровнома натижаларига кўра ўқитувчилар ўқиш саводхонлиги кўникмаси, уни шакллантиришдан кўзланган асосий мақсадни аллақачон тушуниб улгурганликлари, аммо уни шакллантириш билан боғлиқ методик кўрсатмалар, кўшимча қўлланмалар ва амалий тавсияларга эҳтиёж мавжудлиги аниқланди.

Ўқиш жараёни илк мактаб ёшиданоқ бошланадиган жараён бўлиб, ушбу жараён бир қанча педагогик ва психологик омилларга боғлиқ саналади. Ушбу жараённи ҳаётий кўникмаларни шакллантириш билан боғлиқ ҳолатда олиб бориш учун алоҳида методик кўрсатмаларга риоя этилиши зарур ҳисобланади. Юқорида амалдаги “Она тили ва ўқиш саводхонлиги” дарслиklarининг бу борадаги мазмуни, “Она тили” ва “Ўқиш” дарслигининг имкониятлари ҳақида таҳлилий фикрларимизни келтирдик.

Бундан ташқари, бизда тажриба-синов ишларини ташкиллаштиришга оид кўрсатмалар билан танишиш, уни ўтказишда эътиборга олиниши керак бўлган жиҳатларга алоҳида аҳамият қаратиш мақсадида шу кунгача бўлган даврда ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлиги малакаларининг шаклланганлик даражасига оид тажриба-синов ишларининг олиб борилиши билан боғлиқ маълумотлар билан танишиш эҳтиёжи пайдо бўлди.

Ўрганишларимиз давомида 5-синф ўқувчиларинг бу борадаги натижалари билан боғлиқ ҳолда берилган маълумот билан танишдик. 5-синф ўқувчилари бошланғич синфни тамомлаб, энди янги босқичга чиққан ўқувчилар бўлганлиги учун ушбу натижалар ҳақидаги хулосаларни диссертациямизда келтиришни жоиз деб топдик.

Ушбу таҳлилга кўра, тадқиқотчи ўқувчиларнинг ўқиш билан боғлиқ малакаларини 4 асосий гуруҳ (тушуниш, мулоҳаза юритиш, муносабат

билдириш, талқин қилиш)га ажратган бўлиб, унда 5-синф ўқувчилари айнан муносабат билдириш ва фойдаланиш билан боғлиқ малакаларни шакллантиришга қаратилган топшириқларни бажаришда кўп муаммога дуч келганлиги ҳақида маълумотларни келтирган¹. Умуман олганда, биз олиб борган таҳлилларга кўра ҳам дарсликларда шундай мазмундаги топшириқлар етишмаслиги ҳамда ўқувчилар ахборотларни талқин қилиш ва умумлаштириш билан боғлиқ топшириқларни бажаришда қийинчиликларга учрагани аниқланди.

Яна бир олиб борилган тадқиқот ҳам 5-синф ўқувчиларига хос бўлиб, бошланғич синф битирувчиларига хос кўрсаткич сифатида ушбу маълумотларни ҳам ишимизнинг ушбу бобида беришга қарор қилдик. Унга кўра олиб борилган тажриба дарслари, дарсларда қўлланган турли топшириқлар ёрдамида матнни тушуниш, ундаги асосий воқеаларга, керакли элементларга эътиборли бўлиш кўникмаси устида иш олиб борилган. Натижада матнни тушуниш даражаси 20 %гача ошган. Ўқувчиларнинг хатога йўл қуйиш сабабларидан бири сифатида эса ўқувчиларнинг айна дамдаги психик ҳолатлари билан боғлиқ омиллар келтирилган [4].

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ўқувчиларнинг ўқиб тушуниш билан боғлиқ кўникмалари етарли даражада шаклланмаган, ўқувчилар учун бундай шаклдаги савол ва топшириқлар янги бўлганлиги учун уларни бажаришда жуда кўп қийинчиликларга дуч келдилар (тўлиқ таҳлил ишнинг 3-бобида келтирилади). Айниқса, батафсил жавобни талаб қилувчи ёзма топшириқларни бажаришда ўқувчилар матнда берилган маълумотлар асосида эмас, матн мазмунидан четга чиқиш, ўз шахсий қарашлари асосида воқеа ва ҳодисларни изоҳлаш ҳолатлари, ўз фикрини асослаш билан боғлиқ топшириқларни бажаришда эса матндан асос келтиришда муаммоларга учраганлар.

Адабиётлар:

1. К.Мавлонова. Монография. Toshkent – 2020
2. <http://uz.infocom.uz/2015/12/14/media-ta'limning-asosiy-tushunchalari>.
3. Nutqiy kompetentlik: o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish. D.Nurmuhamedova, Xalq ta'limi a'lochisi, Surxondaryo viloyati Termiz shahar 23-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi. "O'zbek amaliy tilshunosligi va lingvodidaktikasi masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (2021-yil 20-oktabr) Toshkent – 2021
4. Ф.Шаропова. Bitiruv malakaviy ishi Toshkent – 2021